

תולדות השראת שכינה (יט) / המשכן בחניה ובמסע (חלק א) – המשכן בקרב מחנה ישראל

וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כִּן חָנוּ
לְדַגְלֵיהֶם וְכִן נָסְעוּ אִישׁ לְמִשְׁפַּחְתּוֹ עַל בֵּית אָבִיתּוֹ.

מובן כי סדר זה מלמד על מרכזיותו של המשכן במחנה ועל היותו הגורם הקובע את התנהלותו. ובכל זאת, היה מקום לשקול גם אפשרות אחרת: שהמשכן יחנה בראש המחנה, והשבטים יסתדרו אחריו בטור, ובכך תודגש הנהגת ה' את המחנה. מדוע, אם כן, חונה המשכן דווקא במרכז המחנה? נביא כאן בראשי פרקים את דבריו של ידידי הרב יונתן גרוסמן בשיעור היפה שהקדיש לנושא.³

1. 'המפקדה הראשית'

מחנה ישראל מעוצב כמחנה צבאי הערוך לקראת מלחמת כיבוש הארץ. מובן אפוא ש'המפקדה הראשית' צריכה להיות במקום הבטוח ביותר – במרכז המחנה, הנשמר מארבע רוחות השמים.

2. שוויון בין השבטים

לצורת חניה זו יש גם ערך חינוכי. כאשר חונים כל השבטים (למעט שבט לוי, כמובן) במרחק שווה ממקום השראת השכינה, בולטת פחות ההיררכיה הבין-שבטית, וניכר כי כולם קרובים ורצויים לשכינה באותה מידה.

3. מרכבה לשכינה

מהפסוק "איש על דגלו באתת" (ב, ב) למדו חכמים (תנחומא במדבר יב ועוד) כי כל דגל נשא אות, סימן זיהוי (כמשמעות המילה דגל בלשוננו), וכדברי רש"י: "מפה צבועה תלויה בו, צבעו של זה לא כצבעו של זה... ומתוך כך יכיר כל אחד את דגלו". ראב"ע מביא מדרש על הציורים שהיו על האותות:

וקדמונינו אמרו שהיה בדגל ראובן צורת אדם מכח דרש דודאים (בראשית ל', יד), ובדגל יהודה צורת אריה כי בו המשילו יעקב (שם מ"ט, ט), ובדגל אפרים צורת שור מטעם בכור שור (דברים ל"ג, יז), ובדגל דן צורת נשר,⁴ עד שידמו לכרובים שראה יחזקאל הנביא.

כוונת המשפט האחרון היא לארבעת פניהן של החיות הנושאות את המרכבה בחזון יחזקאל:

נדודי המשכן ממקום למקום בשמש שלושים ותשע שנות היותו במדבר מעוררים שאלות יסודיות בדבר הווייתו, קדושתו וקדושת המקום בו הוא נמצא.

מה טיבו של משכן מיטלטל? מלבד הנחיות מפורטות בעניין סדר פירוק המשכן, כיסוי הכלים ונשיאתם (במדבר ד'),¹ אין התורה מתייחסת לכך, אך מסתבר כי גם בהיותו מפורק ונודד, לא פסקה קדושת המשכן לגמרי – וסביר להניח, למשל, שטמאים נזהרו מלקרב אל הלווים נושאי הכלים.²

הדבר משפיע באופן ישיר גם על קדושת המקום בו הוקם המשכן, התלויה בהיותו בנוי ופעיל. עם פירוק המשכן ונסיעתו, נעלמת קדושת המקום לגמרי, ומקום שהיה עד לפני רגע קודש הקודשים, מותר שוב בכניסת זב, מצורע ושאר הטמאים. אופייה הזמני של קדושת המקום במשכן הנו המשך לקדושת הר סיני, וכפי שכבר דנו בעבר בהרחבה (שיעור 20 לשנת ה'תשס"ז).

למציאות מיוחדת זו יוקדשו השיעורים הקרובים. שיעורנו הנוכחי, הראשון בנושא, יעסוק במקומו של המשכן בתוך המסגרת של מחנה ישראל, שהתארגנה סביבו.

א. משמעות סידור המחנה סביב המשכן

לאחר מפקד בני ישראל (במדבר א') מצווה הקב"ה את משה ואת אהרן לארגן את מחנה ישראל סביב המשכן בארבעה דגלים של שלושה שלושה שבטים (פרק ב'):
אִישׁ עַל דְּגָלוֹ בְּאֶתֶת לְבֵית אָבִתָּם יִחַנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
מִנֶּגֶד סָבִיב לְאַהֲלֵ מוֹעֵד יִחַנוּ:

(1) וְהַחֲנִים קִדְמָה מִזְרְחָה דָּגֵל מַחֲנֵה יְהוּדָה
לְצַבְּאֹתָם... וְהַחֲנִים עֲלָיו מִטָּה יִשְׁשָׁכֶר... מִטָּה זְבוּלֹן...
רֵאשֹׁנָה יִסְעוּ.

(2) דָּגֵל מַחֲנֵה רְאוּבֵן תִּימְנָה לְצַבְּאֹתָם... וְהַחֲנִים עֲלָיו
מִטָּה שְׁמֵעוֹן... וּמִטָּה גָד... וּשְׁנַיִם יִסְעוּ.

וְנָסַע אֹהֶל מוֹעֵד מַחֲנֵה הַלְוִיִּם בְּתוֹךְ הַמַּחֲנֶת פְּאֶשֶׁר
יִחַנוּ כִּן יִסְעוּ אִישׁ עַל יְדוֹ לְדַגְלֵיהֶם.

(3) דָּגֵל מַחֲנֵה אֶפְרַיִם לְצַבְּאֹתָם יָמָה... וְעֲלָיו מִטָּה
מִנְשֵׁה... וּמִטָּה בְּנִימֵן... וּשְׁלֹשִׁים יִסְעוּ.

(4) דָּגֵל מַחֲנֵה דָן צְפֹנָה לְצַבְּאֹתָם... וְהַחֲנִים עֲלָיו מִטָּה
אֲשֶׁר... וּמִטָּה נִפְתָּלִי... לְאַחֲרֵנָה יִסְעוּ לְדַגְלֵיהֶם...

1 הפניות סתמיות לפסוקים בשיעור זה מכוונות לספר במדבר, אלא אם צוין אחרת.

2 הגמרא בזבחים ס ע"ב - סא ע"ב דנה עד איזה שלב בפירוק המשכן ניתן לאכול קודשים. ועיין שם סא ע"א, תוספות ד"ה קדשים נפסלין: "דבשעת מסעות אין קרוי מחנה שכינה קיים", אבל "לענין מחנה ישראל ומחנה לוי, אף על פי שנסע אהל מועד הוא, דמחניהם קיימים בדגלי השבטים... ולכן זבין ומצורעין משתלחין וקדשים קלים אין נפסלין ביוצא".

3 "מה טובו אוהליך יעקב" – על ארגון מרכבת השכינה, בית המדרש הווירטואלי, שיעורים בפרשת השבוע, פרשת במדבר ה'תשס"ד, http://www.etzion.org.il/vbm/update_views.php?num=1526&file=/vbm/archive/9-parsha/39bemidbar.rtf. מומלץ מאוד לעיין בדברים במלואם.

4 המדרש מופיע (בשינויים) במדבר רבה ב, ז, אך שם נאמר כי על האות של שבט דן צויר נחש (על פי בראשית מ"ט, יז).

(6) וְנָסַע דָּגַל מַחֲנֵה בְנֵי דָן מְאַסֵּף לְכָל הַמַּחֲנֹת לְצַבְאָתָם...
 אֵלֶּה מִסְעֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְצַבְאָתָם וְיָסְעוּ.

גם כאן מדגיש הכתוב כי היחס המתקיים בין הדגלים למשכן בחנייה נשמר גם בעת המסע: תחילה נוסע מחנה יהודה; אחריו נושאי המשכן, בני גרשון ובני מררי; אחריהם מחנה ראובן; אחריו הקהתים, נושאי המקדש – קרי, הארון וכלי הקודש – המגיעים לאחר שבני גרשון ובני מררי כבר הקימו את המשכן, ויש להיכן להכניס את הכלים; ולבסוף מחנה אפרים ומחנה דן.⁶

כתיבה או כקורה

הירושלמי בעירובין (פ"ה ה"א) מביא מחלוקת בין רבי חמא בר חנינה ורבי הושעיה בשאלה "כיצד היו ישראל מהלכין במדבר?". האחד אומר כי הם הלכו "כתובה", קרי: בריבוע או בגוש רחב – כנראה כפי צורת חנייתם ממש. דעה זו מבוססת על הפסוק "כַּאֲשֶׁר יִחַנוּ כֵּן יָסְעוּ אִישׁ עַל יְדוֹ לְדִגְלֵיהֶם" (ב', יז), ממנו משתמע כי צורת המחנה ומיקום הדגלים במסע הם כבחנייה (וכך אכן פירשו רש"י, רשב"ם וראב"ע שם). האמורא השני סובר כי הם הלכו "כקורה", דהיינו: בטור, דגל אחר דגל. אמורא זה מסתמך על הפסוק "וְנָסַע דָּגַל מַחֲנֵה בְנֵי דָן מְאַסֵּף לְכָל הַמַּחֲנֹת לְצַבְאָתָם" (י', כה; ועיין רש"י שם, שהביא גם דעה זו):⁷ אם יש מאסוף – משמע שיש מי שמהלך בסוף, ואם כן, מסתבר יותר שהילכו כקורה, בזה אחר זה.⁸

מה משמעות המחלוקת? ברור כי מאן דאמר "כתובה" מדגיש את השמירה התמידית על מקומו המרכזי של המשכן במחנה ועל מקומם היחסי של הדגלים סביבו, בעוד שמאן דאמר "כקורה" מעדיף אולי את הסידור הפרקטי והתכליתי של הנסיעה בטור. נסיעה כתיבה גם משמרת את הסידור השוויוני של השבטים (כפי שנידון לעיל), בעוד שההליכה בזה אחר זה כקורה, באופן שכל החשוב מחברו קודם את חברו, מבליטה יותר את ההיררכיה שביניהם.

ביאור מעניין לשתי הדעות הצייע הרב ישראל אריאל:⁹

הליכה כקורה היא הליכה לקראת יעד... היא מחפשת מקום לה', משכנות לאביר יעקב. הליכה כתיבה דומה לחסידים המקיפים את רבם. הליכה כקורה חותרת לחשיפה של הר המוריה, לנקודת ראשית המציאות... ואילו הליכה כתיבה משחזרת וממשיכה את התגלות סיני... שם נגלה ה' שאין לו כל תמונה וגם אין קדושה הנובעת מעצם המקום.

6 אמנם בבבלי דמלאכת המשכן פרק י"ג נאמר שבני גרשון ובני מררי נסעו אחרי מחנה ראובן, ובני קהת – אחרי מחנה אפרים. ועיין ברמב"ן י', יז, שניסה ליישב את לשון הבבלי עם פשטי המקראות.

7 אבל דומה שהוא מסתמך על כלל התיאור שם, לפיו הדגלים יוצאים לדרך בהדרגה, בזה אחר זה. מבחינה מציאותית, קשה (אף כי לא בלתי-אפשרי) להלוס תיאור זה עם הדעה לפיה צורת החנייה נשמרה גם בעת הנסיעה.

8 בהמשך מתרצת הסוגיה לכל אחד מן האמוראים את הפסוק התומך בדברי חברו. ועיין גם רש"י י', כה.

9 מן הפרסום: מאמרים לפרשיות השבוע, יצהר תשס"ז, כרך א עמ' ש-שב. ועיין שם ביתר הרחבה.

וְדַמּוֹת פְּנֵיהֶם פָּנֵי אָדָם וּפְנֵי אֲרִיָּה אֶל הַיָּמִין לְאַרְבַּעֵתָם וּפְנֵי שׁוֹר מֵהַשְּׂמֹאל לְאַרְבַּעֵתָם וּפְנֵי נֶשֶׁר לְאַרְבַּעֵתָם
 (יחזקאל א', י')

לאמור: שבטי ישראל מלווים את השכינה במסעה כמרכבה לשכינה.⁵ כל עוד מצויה השכינה בשמי השמים, מלווים אותה החיות והאופנים ומהווים לה מרכבה; כיוון שבחר ה' להשרות שכינתו בקרב הארץ, בין הכרובים שבקודש הקודשים, הופכים ישראל, החונים "סביב לאהל מועד", למרכבתה.

4. מה טבו אהלֵיךְ יַעֲקֹב

לקראת סוף ספר במדבר, בפרשת בלק, מעורר מראה המחנה המסודר לשבטיו התפעלות בלבו של בלעם הרשע:

וַיֵּשֶׁא בַלְעָם אֶת עֵינָיו וַיַּרְא אֶת יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לְשִׁבְטָיו וַתְּהִי עֲלָיו רוּחַ אֱ-לֹהִים. וַיֵּשֶׁא מְשָׁלו וַיֹּאמֶר: ...מָה טָבוּ אֵהָלֶיךָ יַעֲקֹב מְשֻׁכְנֶיךָ יִשְׂרָאֵל!
 (כ"ד, ב-ה)

מעבר לעניין הצניעות המתגלה בפסוקים אלו (עיין רש"י על אתר), בולט הארגון והסדר של המחנה סביב המשכן – סדר שהוא במידה רבה סדר א-לוהי – על רקע המדבר הפתוח, המייצג מציאות טבעית, שאינה מוגדרת או מוגבלת.

ב. המשכן בסדרי מסע המחנות

סדר השבטים במסע

הפסוקים מפרק ב' בהם פתחנו את השיעור קובעים "כַּאֲשֶׁר יִחַנוּ כֵּן יָסְעוּ אִישׁ עַל יְדוֹ לְדִגְלֵיהֶם", כלומר, השבטים נוסעים כסדר חנייתם: מחנה יהודה נוסע ראשונה; מחנה ראובן נוסעים שניים; אחריהם נוסע "אהל מועד מחנה הלויים"; שלישים נוסעים מחנה אפרים; ובמאסף – מחנה דן. והתורה חותמת: "וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כֵּן חָנוּ לְדִגְלֵיהֶם וְכֵן נָסְעוּ".

גם בפרשת החצוצרות (י', א-ג) נאמר "וַתִּקְעֵתֶם תְּרוּעָה וְנָסְעוּ הַמַּחֲנֹת הַחֲנִים קִדְמָה [=מחנה יהודה]. וַתִּקְעֵתֶם תְּרוּעָה שְׁנִית וְנָסְעוּ הַמַּחֲנֹת הַחֲנִים תִּימָנָה [=מחנה ראובן]" (שם, ה-ו). ובהמשך אותו פרק (שם, יא-כח) מתואר בפירוט סדר המסע:

וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ וַנְעֹלָה הָעֵנָן מֵעַל מִשְׁכַּן הָעֵדֻת... וַיָּסְעוּ בְּרֵאשִׁיטָה...

(1) וַיָּסַע דָּגַל מַחֲנֵה בְנֵי יְהוּדָה בְּרֵאשִׁיטָה לְצַבְאָתָם...
 (2) וְהוֹרֵד הַמִּשְׁכָּן וְנָסְעוּ בְנֵי גֵרְשׁוֹן וּבְנֵי מְרָרִי נִשְׂאֵי הַמִּשְׁכָּן.

(3) וְנָסַע דָּגַל מַחֲנֵה רְאוּבֵן לְצַבְאָתָם...

(4) וְנָסְעוּ הַקְּהָתִים נִשְׂאֵי הַמִּקְדָּשׁ וְהַקִּימוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן עַד בָּאִם.

(5) וְנָסַע דָּגַל מַחֲנֵה בְנֵי אֶפְרַיִם לְצַבְאָתָם...

5 ועיין בשיעורו הנזכר (הערה 3) של הרב גרוסמן, שם האריך להביא הקבלות נוספות בין סידור מחנה ישראל לבין מעשה המרכבה.

לצבאותם לשבטו ולדגלו, וזה נקרא גם כן מסע, ובתוך נסיעה זו הורד המשכן (שם, יז) ונתקפל הענן (שם, יא) והיה עומד וממתין עד שאמר משה 'קומה ה' (שם, לה), והיה מהלך, ואז נסעו ישראל.

מעניין הדבר, שאת המסע "על פי הקודש" – דבר שהברייתא לומדת אותו מן הפסוק "על פי ה' יסעו" (ט, יח) – מפרש הנצי"ב כך: "עד שנגמר הכל הלך הענן כדבר משה 'קומה ה' (י, לה), וזה נקרא על פי הקודש". מניין למד הנצי"ב כי משה היה מעורב בנסיעה "על פי הקודש", וכי נסיעה זו, לא רק "על פי ה'" היא אלא גם על פי משה? ייתכן שמקורו בדברי הספרי זוטא (י, לה):¹⁰

'יהי בנסוע הארון ויאמר משה' – מלמד שהיו נוסעין על פי משה. כתיב 'יהי בנסוע הארון ויאמר משה... ובנחה יאמר שובה ה', וכתיב 'על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו', וכי היאך אפשר לקיים כל הכתובים הללו? הא כיצד – בזמן שהיו נוסעין היה עמוד הענן נעקר ממקומו על פי המקום, ולא היה לו רשות להלך עד שיאמר לו משה, נמצאת מקיים 'על פי ה' ו'על פי משה'. משל למה הדבר דומה? למלך שאמר לעבדו: הריני ישן לי עד שתעירני משנתי, כך אמר הקדוש ברוך הוא: איני מהלך עד שתאמר לי לך.

המאפיין הבולט ביותר של המסע במדבר הנו תחושת התלות המוחלטת בה'. מעבר לתלות הקיומית הפיזית בנסי המדבר (המן, השליו, הבאר וענני הכבוד), יש כאן תלות מהותית הנוגעת לעצם מגמת המסע והגדרת היעד: עם רב ועצום נע ממקום למקום, ואין איש יודע היכן חונים, מתי ולכמה זמן, ואימתי מפרקים את המחנה ומתקדמים, ועיני הכול נשואות אל הענן השוכן מעל המשכן. והנה בא הקב"ה ומשתף את משה, כנציגם של בני ישראל, באותה החלטה – "היה עמוד הענן נעקר ממקומו על פי המקום, ולא היה לו רשות להלך עד שיאמר לו משה".

עמדנו בשיעור זה על כמה ראשי פרקים בסוגיית מקומו של המשכן בקרב מחנה ישראל במדבר בנדודיו. השיעור הבא יתמקד בע"ה בהופעת הענן מעל המשכן.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ח
עורך: בעז קלוש

בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
אתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
אתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואר: office@etzion.org.il

הליכה כתיבה נותנת כח לדבוק בתורה כאמת בלתי משתנית ובלתי מתפעלת מתמורות הזמנים ושנויי המקומות. ההליכה כקורה היא דבקות בנבואה ובהוראת שעה... העתידה לגלות את מקום המקדש שנעלם בתורה.

על פי הקודש, על פי משה ועל פי החצוצרות

הברייתא דמלאכת המשכן (פרק י"ג) אומרת:

על פי שלשה היו ישראל נוסעים: על פי הקודש על פי משה, על פי חצוצרות. על פי הקודש מניין? שנאמר 'על פי ה' יסעו' (ט, יח). על פי משה – שהיה אומר להם: מבערב בהשכמה אתם נוסעים, התחילו ישראל לתקן בהמותם ואת כליהם לצאת. על פי חצוצרות, שנאמר: 'ותקעתם תרועה ונסעו המחנות' (י, ה).

בפרטי סדר זה יש שיטות רבות, ולא באנו כאן אלא לעיקרי הדברים. כך ביאר הנצי"ב (העמק דבר, במדבר ט', יז ד"ה ואחרי כן):

על פי משה, היינו שהיה הערה ברוח הקודש למשה מבערב: למחר בהשכמה אתם יוצאים, והתחילו לקפל הבגדים והמשא ולהניחם על הבהמות לצאת. ועל פי החצוצרות התחילו להתאסף כל אחד לשבטו ולדגלו, דבשעת חניה אף על גב שהיו אהליהם איש על דגלו, מכל מקום המה היו מפוזרים, ובשעת תקיעת החצוצרות החלו להתאסף.

ובאותה שעה החל הענן להתקפל, ועומד וממתין עד שנגמר עסק אסיפה איש אל מקומו, ואז הורד המשכן וקפלוהו, וכל זה נמשך איזה שעות, עד שנגמר הכל הלך הענן כדבר משה 'קומה ה' (י, לה), וזה נקרא על פי הקודש.

בפירושו לשמות (מ', ה) מרחיב הנצי"ב מעט יותר על הסדר בו התנהלו הדברים למעשה:

הביאור על זה, משום דכתיב בפרשת בהעלותך (במדבר י', יא) 'ויסעו בראשונה על פי ה' ביד משה', מפרש 'בראשונה' – מתחילה, היינו קודם כל דבר היה דבר ה' למשה שיגיד לישראל שיכינו עצמם למסע.

ופירוש 'ויסעו' זה הכנה לנסיעה, היינו קיפול הבגדים והמשאות... אחר שקפלו והיו מוכנים לדרך החל ענין החצוצרות להעמיד כל דגל וכל שבט על מקומו, דבחינתם היו הולכים משבט לשבט, אבל במסען היתה המצוה ללכת איש על דגלו. ואף על גב דבספר במדבר (ב', ב) כתיב 'איש על דגלו... יחנו בני ישראל', הרי דגם בחנייתן היה איש על דגלו, לא קשיא מידי, דשם הפירוש חניית אהלו בקביעות ובני ביתו היו על דגלו. אבל כל אחד היה רשאי ללכת משבט לשבט, מה שאין כן במסען, ובא כל זה על ידי החצוצרות.

ופירוש 'ויסע דגל מחנה יהודה בראשונה לצבאותם' (שם, יז) – שעמדו כל אחד ואחד משארי מחנות

10 המדרש מופיע בנוסח מורחב יותר בילקוט שמעוני בהעלותך רמז תשכ"ט.